

Михаел Антоловић

НЕКОЛИКО ЗАПАЖАЊА О ИСТОРИОГРАФИЈИ, КУЛТУРНОМ ТРАНСФЕРУ И ПРЕВОЂЕЊУ

„Преводјење се заснива на преговарању ... јер је реч о процесу у коме, да бисмо нешто добили, морамо нечега и да се одрекнемо”.³¹

Умберто Еко

Започнимо питањем: да ли између појмова наведених у наслову овог прилога постоји међусобна веза? Иако је ово питање до сада веома ретко постављано, одговор на њега је потврдан будући да се и сам развој модерне историографије и њено конституисање у академску дисциплину могу посматрати као својеврсни облик културног трансфера у коме чин преводјења има једну од суштинских улога. Међутим, феномен културног трансфера као и теорија и пракса преводјења, упркос својој несумњивој важности, све доскора су остајали на маргини интересовања српских хуманистичких

31 Umberto Eco, *Kazati gotovo istu stvar. Iskustvo prevođenja*, preveli s italijanskog Mirela Radosavljević i Aleksandar Levi, Beograd: Paideia, 2011, 15.

дисциплина. И док је превођењу, иако несистематично, више спорадично и првенствено његовим стручним аспектима, и поклањана одређена пажња,³² преводиоци, као професионална група од нарочитог значаја у процесу културне размене, углавном су измицали пажњи истраживача. Упркос томе што је њихов значај за српску културу у пуном смислу речи немерљив, преводиоци су, уз ретке изузетке, највећим делом остали не-препознатљиви како у науци тако и у широј јавности.³³ Слично томе, све до најновијег времена изостала је и рецепција концепта културног трансфера који је већ неколико деценија уназад присутан у круговима светске хуманистике и у коме превођење (схваћено у најширем смислу) има нарочито важну улогу. Тако је до првог систематског истраживања културног трансфера у српској науци (а тиме и академске апропријације овог појма) дошло тек током последњих година у склопу пројекта „Културни трансфер Европа-Србија од XIX до

-
- 32 Помињемо само најзначајнију литературу посвећену теорији и пракси превођења објављену током последњих неколико деценија: Миодрaг Сибиновић, *Оригинал и превод: увод у историју и теорију превођења*, Београд: Привредна штампа, 1979; Ljubiša Rajić (priр.), *Teorija i poetika prevodenja*, Београд: Prosveta, 1981; Сава Бабић, *Како смо преводили Пејшефија: историја и њоеџика љревода*, Нови Сад: Матица српска, 1985; Миодрaг Сибиновић, *Нови живи оригинал: увод у превођење*, Београд: Просвета, Алтера, Удружење научних и стручних преводаца Србије, 2009; Boris Hlebec, *Prevodilačke tehnike i postupci*, Београд: EBG, 2009. Овом попису свакако ваља додати исцрпну студију Умберта Ека (видети фусноту бр. 1), као и огледе Љубише Рајића који се умногоме дотичу појединих проблема превођења: Ljubiša Rajić, *Umeće čitanja. Ogledi o (književnom) tekstu*, Београд: Geopoetika, 2009).
- 33 Изузетак представља серија разговора под називом „Ко то тамо преводи”, објављивана на страницама дневног листа *Полиџика* током 2021. и 2022. године.

XXI века”.³⁴ Имајући у виду поменуте чињенице, покушаћемо прво да назначимо најкарактеристичније одлике овог теоријско-методолошког приступа у савременој историографији а да, затим, размотримо функцију превођења као особене стваралачке праксе у процесу културног трансфера.

Појам културног трансфера изворно је настао на подручју тзв. студија културе (енг. *Cultural studies*). Током друге половине 20. века постепено је прихваћено схватање да културе не представљају затворене и самодовољне ентитете – својеврсну сублимацију самосвојног „народног духа” како се тврдило од времена романтизма – већ комплексне и динамичне системе међу којима се одвијају различити видови размена који првенствено подразумевају посуђивање, превођење и прихватање идеја, дискурса и пракси. Стога је концепт културног трансфера настао управо са намером да означи различите процесе културне размене који одликује сусретање и прожимање култура (енг. *cultural encounters*) и њихову међусобну комуникацију. Управо у овом смислу, сусретање култура представља један од најдинамичнијих чинилаца у свакој појединачној култури будући да се на тај начин, поредством конкретних друштвених институција и актера, одвија процес културног трансфера.³⁵ Он разликује процесе транслације, адопције, адаптације и апропријације који детерминишу рецепцију најразличитијих идеја, тема и мотива тј. њихово „превођење” из једне културе у другу.³⁶

34 Slobodan G. Markovich (ed.), *Cultural Transfer Europe-Serbia: methodological issues and challenges*, Belgrade: Faculty of Political Sciences, Dosije Studio, 2023.

35 Gerard Delanty, „Cultural diversity, democracy and the prospects of cosmopolitanism: a theory of cultural encounters”, *The British Journal of Sociology*, 62,4 (2011), 633–656.

36 Matthias Middell, „Kulturtransfer, Transfers culturels, Version: 1.0”, in: *Docupedia-Zeitgeschichte*, 28.1.2016, URL: <http://docupedia.de/zg/Kulturtransfer>

Временом је, међутим, концепт културног трансфера прихваћен и унутар других хуманистичких дисциплина, међу њима и у савременој историографији, односно, да будемо прецизнији, унутар једног од многих праваца који одликују савремено историјско мишљење. Наиме, упркос снажном присуству најразличитијих веза између појединих националних култура, оне све до најновијег времена нису систематски истраживане у историографији. Разлоге томе ваља првенствено тражити у чињеници да се конституисање научне историографије одвијало упоредо са етаблирањем националних држава и да су ова два процеса била чврсто међусобно повезана – национална држава представљала је (а и даље умногоме представља) оквир за историјска истраживања док су националне историографије, упоредо са тежњом да утврде историјску истину у складу са чувеном Ранкеовом максимом „да само покажу како је уистину било“, истовремено својим великим историјским приповестима (енг. *historical master narratives*), пружале научни легитимитет консолидацији националних држава и њиховим политичким тежњама.³⁷ Иако је овај историографски национализам доживео врхунац током међуратног раздобља да би током друге половине 20. века, са успоном различитих видова тзв. „нове историје“ (фр. *nouvelle histoire*), он постепено губио на снази, симбиоза историографије и националне државе, међутим, све до данас није изгубила на значају.

У поменутом контексту ваља посматрати и појаву нових историографских приступа којима је заједничко настојање да историјско истраживање позиционирају

37 Stefan Berger with Christoph Conrad, *The Past as History. National Identity and Historical Consciousness in Modern Europe*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015.

„с оне стране националне државе”.³⁸ Иако је још Марк Блок (Marc Bloch, 1886–1944) пре пуног столећа ука- зивао на неопходност поређења у историјским истра- живањима, компаративна историја, као посебан тео- ријско-методолошки приступ, етаблирала се тек током 80-их година 20. века, првенствено унутар појединих облика друштвене/социјалне историје са циљем уоча- вања сличности и разлика у историјском развоју поје- диних феномена посматраних најчешће унутар оквира две или више националних држава или, што је био ре- ћи случај, унутар различитих „цивилизација”.³⁹ Дода- тан друштвени и интелектуални подстицај настојањима за превазилажењем националне парадигме у историо- графији пружили су крајем 20. века процеси европског уједињења и глобализације што је, на концу, одредило и појаву тзв. „укрштене” (фр. *histoire croisée*), „испрепле- тене” (енг. *entangled history*) и транснационалне историје (енг. *transnational history*). И поред различитих нагласа- ка у методолошким приступима, свим овим правцима у историографији заједничко је снажно инсистирање на превазилажењу традиционалне етноцентричности како европских тако и ваневропских историографија и одба- цивање националне државе – која је дуго имплицитно схватана као неке врсте монаде – као неодговарајуће категорије за историјску анализу, и усредсређивање ве- ћином на појаве и процесе који превазилазе националне државне оквире.⁴⁰ Према речима Дејвида Телена (David

38 Jürgen Osterhammel, *Geschichtswissenschaft jenseits des Nationalstaats. Studien zu Beziehungsgeschichte und Zivilisationsvergleich*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2001.

39 Drago Roksandić (ur.), *Uvod u komparativnu historiju*, Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga, 2004.

40 Stefan Berger, „Comparative History”, in *Writing History. Theory and Practice*, ed. by Stefan Berger, Haiko Feldner and Kevin Passmore, London: Arnold, 2003, 161–179.

Thelen, p. 1939), реч је, у првом реду, о настојању да се истражи како су се „људи, идеје, институције и културе кретали изнад, испод, кроз и поред националне државе као и унутар ње саме”.⁴¹ Ово посебно будући да за многе друштвене, економске, религијске, интелектуалне али и еколошке и биолошке процесе, националне границе представљају „вештачку препреку за разумевање живота и историје”.⁴² Иако представља покушај предметног одређења транснационалне историје, ова дефиниција може у великој мери да се примени и на друге блиске правце попут „испреплетане” и „укрштене историје”. Задржаћемо се на потоњој будући да управо у њој проучавање културног трансфера заузима истакнуто место.

Имајући у виду поменути развој историјског мишљења, не изненађује то што су родоначелници „укрштене историје” Михаел Вернер (Michael Werner, p. 1946) и Мишел Еспањ (Michel Espagne, p. 1952), двојица француских германиста и историчара културе које је управо природа њихових истраживања усмерила ка феноменима које није могуће на одговарајући начин разумети искључиво унутар националних оквира. Коинцидирајући са тзв. „културолошким обртом” у хуманистичким дисциплинама, Вернер и Еспањ су средином 80-их година прошлог века објавили два, како се доцније показало, веома утицајна текста и који су постепено нормирали подручје истраживања „укрштене историје” и њихов особени теоријски приступ у коме један од кључних концепата представља управо „културни трансфер”.⁴³ Истражујући

41 David Thelen, „The Nation and Beyond: Transnational Perspectives on United States History”, *The Journal of American History*, Vol. 86, No. 3: *The Nation and Beyond: Transnational Perspectives on United States History: A Special Issue* (1999), pp. 965–975, 967.

42 *Истио*, 969.

43 Michel Espagne, Michael Werner, „Deutsch-französische Kulturtransfer im 18. und 19. Jahrhundert. Zu einem neuen interdisziplin-

начине на који су različiti „мисаони системи” преношени из немачке у француску културу током 18. и 19. столећа, они су одбацили до тада доминантно „дифузионистичко” становиште према коме се идеје распростиру из центра на периферију, у корист сложености „теорије културног трансфера” који није једносмеран, који поседује властиту динамику и властите посреднике.⁴⁴ Стога, они проучавање културног трансфера нису ограничили на историју дифузије и рецепције, дакле, ширење идеја из једног „центра” и њиховог прихватања у другим културама што је, на пример, раније био случај са теоријом модернизације.⁴⁵ Напротив, они су га сместили у широк контекст компаративне друштвене историје анализирајући оне политичке и културолошке чиниоце који одређују прихватање страних идеја и пракси и, уопште, интеркултуралну размену.⁴⁶ При томе, Вернер и Еспањ нарочито су нагласили важност херменеутичког поступка истичући да „посредством интерпретације наступа материјална промена не само код страних дела већ и код претходних интерпретација подстакнутих другим конјунктурама” те се међусобни односи двеју култура могу разумети „и као херменеутичка традиција и као херменеутички проблем”.⁴⁷ Ово посебно имајући у виду да субјекти културног трансфера делују као

nären Forschungsprogramm des C.N.R.S.”, *Francia. Forschungen zur westeuropäischen Geschichte*, 13 (1985), 502–510; Michel Espagne, Michael Werner, „La construction d’une référence culturelle allemande en France: Génèse et Histoire (1750-1914)”, *Annales E.S.C.*, 42:4 (1987), 969–992.

44 Michel Espagne, Michael Werner, „Deutsch-französische Kulturtransfer im 18. und 19. Jahrhundert”, 506.

45 Matthias Middell, Kulturtransfer, Transfers culturels.

46 Michel Espagne, Michael Werner, „La construction d’une référence culturelle allemande en France: Génèse et Histoire (1750-1914)”, 988.

47 Michel Espagne, Michael Werner, „Deutsch-französische Kulturtransfer im 18. und 19. Jahrhundert”, 509.

посредници између, ипак, различитих култура и представљају чиниоце прихватања и адаптације. Одатле је истраживање „културног мешања” (фр. *métissage*) заменило раније етноцентрично истраживање „туђинских утицаја” на националну културу замишљену у идеалном облику као резултат искључивог деловања особеног „националног духа”. Наиме, старија истраживања су полазила од претпоставке о постојању стабилних културних идентитета те је, како истиче Волфганг Шмале, елемент страног у националној култури, већ у зависности од идеолошких схватања, доживљаван или као потенцијална опасност, односно, као извор разноликости и богатства.⁴⁸ Насупрот овом есенцијалистичком становишту, временом се искристалисало схватање да не постоје културе у „чистом” облику већ да оне настају и даље се непрестано мењају посредством размене, мешања те културолошком хомогенизацијом, поларизацијом, хибридизацијом и „јединством у различитости”.⁴⁹ Иако присутни у читавој људској историји, ови динамични процеси су нарочито карактеристични за модерна друштва у којима је културна размена висока и која их чини хибридним и неодређеним што даје за право да се, као што чини Зигмунт Бауман, говори о „флуидној модерности”.⁵⁰

Почетком новог миленијума, у новим друштвеним околностима дошло је до извесне стабилизације појма „укрштене историје”. У неколицини програмских текстова које су на немачком, француском и енглеском језику

48 Wolfgang Schmale, „Kulturtransfer”, *Europäische Geschichte Online (EGO)*, hrsg. vom Leibniz-Institut für Europäische Geschichte (IEG), Mainz 2012-10-31. URL: <http://www.ieg-ego.eu/schmalew-2012-de>

49 Gerard Delanty, „Cultural diversity, democracy and the prospects of cosmopolitanism”, 649; Видети и: Frenk Dž. Lečner, Džon Boli, *Kultura sveta: začeci i ishodi*, Beograd: Clio, 2006.

50 Zygmunt Bauman, *Liquid Modernity*, Cambridge: CUP, 2000.

и у најутицајним историографским часописима објавили Михаел Вернер и Бенедикт Цимерман (Bénédicte Zimmermann, p. 1965), изложене су особености овог интелектуално софистицираног теоријско-методолошког приступа.⁵¹ У најкраћем и понешто поједностављеном облику, њега одликује следеће: реч је тзв. релационом приступу који испитује различите везе између „историјски конституисаних облика” усмеравајући тежиште на производњу значења, дакле, на „језике, терминологије, категоризације и концептуализације, традиције и дисциплинарне употребе”. Акценат је на истраживању односа између посматраних објеката а тек затим и на самим објектима. Одатле и усредсређеност на проучавање појмовног/категоријалног апарата који се употребљава у различитим културама, затим, на проучавање међусобног односа синхроније и дијахроније те на „режиме историчности и рефлексивности”. Значајна пажња се посвећује дефиницији посматраног објекта, децентрираности посматрача и његовог односа према предмету истраживања, затим, различитим скалама поређења (микро-, мезо- и макропоређење) и аналитичким категоријама које се употребљавају. Имајући у виду поменуте чињенице, пада у очи изразита саморефлексивност приступа који узима у обзир читав низ међуособних односа, нијанси и значења који се, иначе, неретко прихватају без посебне проблематизације. Стога, „укрштена историја”, несумњиво представља високоаналитичко хеуристичко

51 Michael Werner, Bénédicte Zimmermann, „Vergleich, Transfer, Verflechtung. Der Ansatz der *Histoire croisée* und die Herausforderung des Transnationalen”, *Geschichte und Gesellschaft*, 28, 4 (2002), 607–636; Michael Werner, Bénédicte Zimmermann, „Penser l'histoire croisée: entre empirie et réflexivité”, *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 58, 1 (2003), 7–36; Michael Werner, Bénédicte Zimmermann, „Beyond comparison: *histoire croisée* and the challenge of reflexivity”, *History and Theory*, 45 (2006), 30–50.

средство примењиво у различитим хуманистичким дисциплинама.⁵²

Оно што се, међутим, чини нарочито значајним јесте да концепт културног трансфера представља једну од кључних аналитичких категорија „укрштене историје”. При томе, Вернер и Цимерман упућују на неколико група проблема везаних за проучавање културног трансфера. Први се тиче постојања „референтног оквира”. Реч је о постојању двеју култура – једне из које у неком тренутку креће процес размене и друге која ту размену прихвата. Други проблем је везан за раширено схватање да обе културе (и она из које се преноси и она у коју се преноси) представљају „непроменљиве категорије анализе” при чему се губи из вида њихова историчност тј. да су и оне саме социјално конструисане у одређеном историјском времену. Трећи проблем тиче се изразитог помањкања рефлексивности које често води ка додатном снажењу националне парадигме у историографији и, напослетку, четврти проблем везан је за питање реципроцитета и реверзибилности. Решење за ове проблеме „укрштена историја” настоји да пронађе у тзв. „интерсекционалности” – проучавању међусобних односа, веза и размена између посматраних објеката (у чему се и састоји основна разлика у односу на компаративни приступ који их посматра као непроменљиве и чврсте ентитете). Поред тога, процеси културног сусретања, прожимања и размене посматрају се у временском континууму а не у одређеном „залеђеном” тренутку док се анализом обухватају и елементи попут отпора, инерције и модификације „у путањи, облику и садржају” као и нове „комбинације” које настају у таквим процесима укрштања и које мењају и саме објекте (људе, институције, праксе)

52 Michael Werner, Bénédicte Zimmermann, "Beyond comparison: histoire croisée and the challenge of reflexivity", 31–33.

које су у њу укључене. Посредством поменутих приступа, „укрштена историја” настоји да одговори на начелно епистемолошко питање које се тиче сложених историјских услова у којима се одвија „производња знања” у хуманистичким и друштвеним наукама.⁵³

На темељу ове само кратко назначене скице могуће је стећи увид у комплексност приступа који одликује истраживање културног трансфера. Наиме, он првенствено подразумева утврђивање међусобних веза и укрштања различитих објеката који су, нарочито када је реч о модерној и савременој историји, непрестано подложни новим и сложенијим укрштањима и преплитањима. При томе, ове процесе је могуће истраживати на три нивоа – преплитање самих објеката, преплитање различитих погледа на ове објекте и, напослетку, преплитање различитих аналитичких пракси у научном посматрању.⁵⁴ Да поменути приступ захтева, осим широке ерудиције и „одређени виртуозитет” будући да је његово превођење из теорије у праксу повезано са различитим методолошким проблемима.⁵⁵ Ипак, несумњиво је културни трансфер постао ванредно значај предмет проучавања који кореспондира са стварањем модерног, економском глобализацијом и информатичком револуцијом омогућеног, „умреженог друштва” без премца у читавој претходној историји човечанства.⁵⁶ Одатле, поред осталог, и присутност истраживања културног трансфера у различитим дисциплинама попут светске и глобалне историје, „сусрета култура” или постколонијалног приступа историји књижевности. Својеврсну потврду овог суда представља

53 Исто.

54 Matthias Middell, *Kulturtransfer, Transfers culturels*.

55 Matthias Middell, *Kulturtransfer, Transfers culturels*.

56 Manuel Kastels, *Uspon umreženog društva*, prevele s engleskog Vanja Savić, Daniela Nikolić, Beograd: Službeni glasnik, 2018.

и чињеница да један од главних праваца истраживања књижевности у Кини и Индији представља изучавање утицаја који су колонијалне власти извршиле на националне књижевности⁵⁷ док је Јирген Остерхамел своју магистралну *Глобалну историју 19. века* у великој мери утемељио управо на концепту културног трансфера и различитим скалама поређења појединих друштвених, економских, политичких или културних феномена.⁵⁸

Истраживање културног трансфера покреће низ важних питања. Прво се тиче међусобног односа културне размене – која страна је првенствено „извозник” а која прималац. Осим што центар „извози” идеје, праксе и институције на „периферију”, делује и обрнути процес утицаја „периферије” на центар. Друго, културни трансфер се одвија различитом динамиком у појединим епохама што је, изнова, одређено општим историјским контекстом. Значајно питање представља и однос културног трансфера и друштвене стратификације – који друштвени слојеви имају најзначајнију улогу у културном трансферу и да ли је он везан искључиво за горње слојеве тј. друштвену елиту? Несумњиво је да је он присутан и међу доњим друштвеним слојевима али га је теже утврдити будући да је ту културни трансфер већином везан за популарну и потрошачку културу и праксе из свакодневног живота. Одатле и наредно питање: ко су најактивнији носиоци овог процеса? Посредници између култура су различите друштвене групе – од емиграната, трговаца и других пословних људи до студената, интелектуалаца, научника, уметника, књижара те новинара

57 Владимир Гвозден, *Компјаративна књижевност и култура. Критички увод*, Нови Сад: Адреса, 2019, 46.

58 Jirgen Osterhamel, *Preobražaj sveta: globalna istorija 19. veka*, preveli s nemačkog Đorđe Trišović, Mihael Antolović, Željko Radinković i Emina Peruničić, Novi Sad: Akademska knjiga, 2022.

и преводилаца. Када је реч о потоњима, они су у 19. веку у земљама западне Европе већ представљали „релативно хомогену групу која је, једним делом, изградила праву мрежу веза”.⁵⁹ Посредством ове, често недовољно видљиве мреже приватних и професионалних веза, током 19. века одвијао се процес културног трансфера који је, барем када је реч о средњим и вишим слојевима, допринео европеизацији саме Европе тј. стварању заједничке европске културе. Имајући у виду ову чињеницу, Волфганг Шмале са правом истиче да је појам културног трансфера много обухватнији него што се то раније сматрало будући да прожима све аспекте друштва (укључујући и представе које оно производи о себи) и да је нужно повезан са политиком, друштвом и економијом.⁶⁰

На овом месту вреди се подсетити Пјера Бурдијеа који је, разматрајући управо „друштвене услове међународне циркулације идеја?”, указао на неколико важних чињеница. Прво, да на значење и функцију дела које се преводи утиче не само култура из које оно потиче већ и култура која га прихвата.⁶¹ Унутар ових, Бурдијеовим речником „интелектуалних поља” одвијају се *ојерације селекције* тј. избора онога што ће се превести и објавити у складу са одређеним сазнајним/идеолошким/економским интересом, затим, *ојерације обележавања* од стране издавачких кућа, преводилаца, писаца предговора и поговора, при чему се преведено дело вредносно обележава уз честу размену симболичког капитала, те, напослетку, *ојерације чиићања*.⁶² Анализа ових операција

59 Michel Espagne, Michael Werner, „Deutsch-französische Kulturtransfer im 18. und 19. Jahrhundert”, 507.

60 Wolfgang Schmale, „Kulturtransfer”.

61 Pierre Bourdieu, „Друштвени uvjeti међународне циркулације идеја”, у *Интелектуална историја*, прир. Бранимир Јанковић, Загреб: FF Press, 2013, 112–123, превода Marta Fiolici.

62 Исто, 115 и даље.

посредством којих се одвија трансфер текста из једног „интелектуалног поља” у друго, представља основни предмет проучавања културног трансфера. Његов значај проистиче првенствено из разоткривања „историјских темеља категорија мишљења и проблематика које несвесно имплементирају друштвени чиниоци кроз чинове културне производње и рецепције”.⁶³ Имајући у виду поменуте чињенице, несумњиво је да приступ „укрштене историје” и концепт културног трансфера представљају веома плодно хеуристичко средство у пољу хуманистичких и друштвених дисциплина. Они потенцијално отварају бројне, раније запостављене теме међу којим и оне које се односе на превођење и преводиоце који, као што смо већ поменули, играју средишњу улогу у „сусретању култура”. Наиме, посредством концепта културног трансфера могуће је приступити разоткривању читавог микрокосмоса који представља свет преводилаштва и његових бројних аспеката – од друштвеног и интелектуалног контекста у коме преводиоци делују, друштвеног вредновања преводилачке професије и самог чина превођења, преко сложених интелектуалних али и личних веза које настају између преводиоца, дела које се преводи и његовог аутора, проблема самог превођења па све до рецепција преведеног дела и онога што би се могло назвати социологијом књиге и читања и, уопште, интелектуалне историје.

Када је реч о преводиоцима, они су, иако најчешће невидљиви у јавности која не препознаје њихов рад, суштински посредници између различитих култура. Преводилац је, стога, како рече Флавио Ригонат, „невидљиви човек”. Ово упркос томе што се књижевно превођење налази у самој сржи хуманистике као особене одреднице европске културе. Још од позне антике (превођење

63 Исто, 121.

Библије), преко арапских превода аутора из грчко-римске старине (Ибн Сина, Ибн Рушд) до ренесансе и реформације те, напослетку, до стварања „републике људи од пера” (*Res Publica Literaria*) – европска култура се изграђивала управо у континуираном дијалогу са другим културама у коме је превођење имало једну од одлучујућих улога. Додатни подстицај преводилаштву пружио је нормирање „вернакуларних језика” и њихово потискивање латинског као језика научне комуникације. Овај процес, заједно са снажењем грађанства током 19. века, утицао је на то да се значајно прошири друштвена база која је конзумирала „високу културу” а која се убрзано стварала на националним језицима. Омасовљење образовања и стварање масовне културе током 20. века такође су представљали друштвене чиниоце који су превођење учинили још потребнијим.⁶⁴ Наиме, демократизација образовања и културе праћена снижавањем образовних и културних стандарда учинила је још значајнијом улогу преводилаца као посредника између различитих култура. И док су још пре непуног столећа учени професори у доколици и из разлога естетског ужитка читали класике у грчком и латинском оригиналу, чак и када им то није била струка, то одавно више није случај. Времена су се, наравно, променила те данас није реткост да чак и професори класичних наука читају грчке и латинске ауторе у преводу. Стога, ако „република људи од пера” из епохе просветитељства и даље постоји онда њу

64 Видети поједине прилоге у зборнику: Joachim Renn, Jürgen Straub, Shingo Shimada (hrsg.), *Übersetzung als Medium des Kulturverstehens und sozialer Integration*, Frankfurt am Main, New York: Campus, 2002. Такође и одредницу „Превод”: *Leksikon savremene kulture. Teme i teorije, oblici i institucije od 1945. do danas*, prir. Ralf Šnel, preveli s nemačkog Spomenka Krajčević, Dušica Milojković, Nataša Vukov, Aleksandra Kostić, Aleksandra Bajazetov, Beograd: Plato Books, 2008, 558–560.

највећим делом чине управо књижевни преводиоци и преводиоци дела из домена хуманистичких дисциплина.

У контексту поменутих чињеница могуће је разумети и књигу разговора са преводиоцима под насловом *Имитијатори јласова* коју је приредила Гордана Ђерић. Реч је о – како по своме садржају тако и по намери приређивача – посве несвакидашњој књизи будући да она даје реч српским преводиоцима чији се глас у јавности, обрнуто њиховом значају за културу у којој делују, недовољно јасно чује или је чак и посве нечујан.⁶⁵ У том смислу, ова књига покреће безброј до сада неоправдано скрајнутих питања о професији која се, уз саме ауторе књижевних дела, налази у самом средишту „културне производње”. Наиме, без имало двоумљења, књижевни преводиоци јесу ствараоци културе. Међутим, ова књига отвара и теме које превазилазе оквири књижевног преводјења и тичу се ширег процеса преношења идеја из једне културе у другу у којима пак преводиоци и преводјење имају једну од средишњих улога. О положају преводилаца у „транзиционом” друштву као што је српско понајбоље говоре они сами – њих десет које је Гордана Ђерић окупила унутар корица једне књиге. Иако у њу нису уврштени сви најбољи српски преводиоци, треба рећи да сви који су у њој заступљени могу да понесу епитет „најбоље/најбољег”: Никола Бертолино, Аријана Божовић, Боривој Герзић, Владимир Д. Јанковић, Мирјана Маринковић, Жарко Радаковић, Флавио Ригонат, Горан Скробоња, Јелена Стакић, Анђелка Цвијић. Реч је, дакле, о преводиоцима различите генерацијске припадности и особених интересовања којима је заједничко то што представљају *crème de la crème* српске културе. Управо

65 Гордана Ђерић (ур.), *Имитијатори јласова. О књижевном преводјењу и преводиоцима*, Београд: Институт за европске студије, 2023.

захваљујући њима она је обogaћена читавом библиотеком коју чине стотине преведених наслова који сежу од политичке и друштвене теорије, до класичних аутора савремене светске књижевности (примера ради, од Жозефа де Местра, до Норберта Бобиа и Мишела Фукоа, и од Џорџа Орвела, Чарлса Буковског и Џ. Д. Селинџера до Фредерика Бегбедеа, Мишела Уелбека и Петера Хандкеа).

Упркос томе, можда најсликовитије сведочанство о томе колико се данас (не) цени превођење и какав је његов друштвени углед пружа важећи Правилник Министарства науке који приликом вредновања научног учинка узима у обзир искључиво „преводе са старих језика”,⁶⁶ дакле, преводе са санскрита, грчког, латинског, старословенског или неког другог „мртвог” језика. Према томе, очигледно је да бирократски дух овог Правилника приступа превођењу искључиво као техничкој ствари. Он не само што не разуме нити особену природу преводилачког чина већ ни његову улогу у успостављању културних темеља једног друштва. Као илустрацију, навешћемо само један упечатљив пример: ако би се просуђивало сходно Правилнику, онда уопште не би био видљив допринос који су српској култури и стандардизацији српског језика дали Вук Караџић и Ђура Даничић својим преводима Светог Писма. На супрот овом игнорантском ставу Министарства, превод стручне књиге би морао да буде један од нужних услова за академско напредовање у пољу хуманистике. Ово посебно имајући у виду да је савремена епоха обележена сувереном превагом практично-прагматичног, комерцијалног духа који ниподаштава и у потпуности обезвређује све оно што није у функцији непосредног

66 „Pravilnik o postupku, načinu vrednovanja i kvantitativnom iskazivanju naučnoistraživačkih rezultata istraživača”, *Sl. glasnik RS*, br. 159/2020 i 14/2023.

стицања профита.⁶⁷ Управо у том смислу ваља разумети и ниско друштвено вредновање не само превозиња већ и хуманистике у целини које се, како је недавно истакао академик Владимир Костић, с правом може разумети као „пропаст образовања које познајемо, а у приличној мери и посртање цивилизације у целини!“⁶⁸

Имајући у виду поменуте околности које одликују „интелектуално поље“ не само у Србији већ и глобалним размерама, књига *Имидџијори Ђасова* је утолико значајнија. Наиме, она настоји да попуни неоправдану празнину у српској култури која преводиоце и преводилачку уметност – јер поред техничког аспекта превозиња, оно, барем када је реч о књижевности и хуманистички, несумњиво поседује и уметничку димензију – настоји да учини видљивима и, на посредан начин, друштвено признатима. Већ сама ова чињеница заслужује сваку пажњу. Подједнако је, међутим, значајно и то што приређивач, Гордана Ђерић, избором теме и приступом свесно иде против главног тока савремене науке обележене стандардизацијом, униформношћу и квантификацијом које представљају својеврсну Прокрустову постељу у коју се настоји сабити хуманистика и које су, на концу, усмерене ка поништавању сваког духа оригиналности.⁶⁹ Насупрот томе, пре више од четири деценије угледни српски германиста Бранимир Живојиновић, и уједно један од најистакнутијих преводилаца са немачког језика, оценио је да превозиње представља истовремено еротски,

67 Konrad Paul Liessmann, *Teorija neobrazovanosti: zablude društva znanja*, preveo Sead Muhamedagić, Zagreb: Jesenski i Turk, 2008.

68 Vladimir Kostić, „Da li će nam samo mazohisti učiti decu?“, *Danas*, 07. 09. 2024. <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/da-li-ce-nam-samo-mazohisti-uciti-decu/> [приступљено 16. 09. 2024].

69 Уп. Konrad Paul Liessmann, *Geisterstunde. Die Praxis der Unbildung. Eine Streitschrift*, Wien: Paul Zsolnay Verlag, 2014.

политички, религиозни, филозофски и етички чин.⁷⁰ Износећи своја најинтимнија преводачка искуства, саговорници Гордане Ђерић – „имитатори гласова” – потврђују исправност овог суда. С тим на уму ваља читати ову књигу.

70 Branimir Živojinović, „Beleške o prevođenju”, u: *Teorija i poetika prevođenja*, prir. Ljubiša Rajić (Beograd: Prosveta, 1981), 261–278.